

Gníomhaíocht

Imscrúdú: Cé acu smál is deacra le glanadh?

An raibh tú riamh i dtrioblóid faoi do chuid éadaí a bheith an-salach? An gceapann tú go bhfuil sé níos éasca roinnt smál (stains) a ghlanadh ná smál eile? Déan an t-imscrúdú seo go bhfeicfidh tú.

BUNABHAIR:

- Piosa éadaigh bháin m.sh. piosa de sheanbhráilín
- Púdar Lámhniócháin nó Gallúnach Láimhe
- Citseap, Sú Cuiríní Dubha (blackcurrant), Anlann do Phasta, Sú biatais (beetroot), marcóir agus ábhair eile chun smál a chur ar an éadach
- Lámhainní aon uaire (disposable)

Treoracha:

1. Gearr an t-éadach i bpiosaí agus cuir smál ar gach piosa le hábhar éagsúil.
2. Nigh gach piosa éadaigh. Smaoinigh go gcaithfidh tú **tástáil chothrom** a dhéanamh. (Leid: Smaoinigh ar mhéid an éadaigh, méid an smál, méid an ábhair (m.sh. citseap / píodar niócháin) a úsáideann tú, an méid ama a chaitheadh tú ag ní an éadaigh).
3. Nuair a thriomaíonn na piosaí éadaigh, **breathnaigh** orthu go bhfeicfidh tú cé acu smál is measa.

Conas a shocróidh tú cé acu smál is deacra le glanadh?

Fíricí Fóna

Fair City

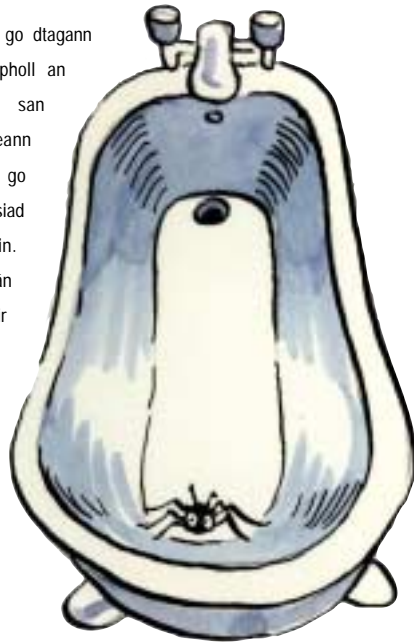
• Úsáidimid an téarma 'sobalchláir' (soap operas) maidir le Ros na Rún, Aifric, Fair City agus Coronation Street mar rinne déantóirí (manufacturers) píodar niócháin urraíocht (sponsorship) ar na chéad sobalchláir ar theilifís.

• Rinneadh an barra gallúnaí is mó riamh sa bhliain 2000. Bhí sé 3 mhéadar ar fad, 1.8 méadar ar leithead (wide) agus 1.2 méadar ar airde.

• Osclaíodh an chéad Laundromat nó neachtlann (launderette) i gCalifornia, S.A.M. sa bhliain 1851. Bhí dóthain spáis do 12 léine sa mheaisín. Tháinig an chumhacht ó 10 n-asal!

• Bhí an costas céanna ar na chéad mheaisíní leictreacha niócháin agus a bhí ar charr beag. Bhí siad an-chontúirteach mar, go minic, sceith an t-uisce amach thar an taobh agus isteach san inneall. Thabharfadh sé seo turraing (shock) leictreach uafásach do dhuine!

• Ceapann a lán daoine go dtagann damhán alla aníos trí pholl an stopalláin (plughole) san fholcadán. Dáiríre, titeann siad anuas ón tsiléail go hiondúil nó sleamhnaíonn siad síos taobh an fholcadáin. Má thagann tú ar dhámhán alla san fholcadán, ná cuir chun siúil é le huisce reatha. Bain triail as seo. Cuir piosa den phaipéar leithris ag crochadh thar taobh an fholcadáin. Tabharfaidh sé seo bealach éalaíthe don damhán alla bocht.

Molláí Cúl

Irish Independent eureka

Maidhe Reascóp

Buaiteoir 2005 - Gradam Domhanda an Léitheora Óig - Cumann Domhanda na Nuachtán (WAN)

Imleabhar 3, Eagrán 7
16ú Samhain 2006

Irish Independent Forlíonadh Eolaíochta do Scoileanna

Glan leat!

"... agus fiacla bána taobh istigh"

Bimid i gcónaí ag iarraidh muid féin agus ár gcuid rudaí a choinneáil glan. Glanaimid ár gcuid fiacla ar maidin agus roimh dhul a chodladh. Bíonn folcadh nó cithfolcadh againn go rialta. Níimid ár n-éadaí. Mapáilimid na hurláir. Cuirimid snas ar na fuinneoga agus sciúraimid na potaí. Smaoinigh ar an méid fógrai a bhíonn le feiceáil nó le cloisteáil le haghaidh earraí glantacháin. B'fhéidir go dtabharfaí cuairt ar an ollmhargadh go bhfeiceá cad atá ar diol chun do theach agus gach rud atá istigh ann a ghlanadh.

San eagrán seo d'Eureka, féachfaimid conas rudaí a choinneáil glan. Nuair a bhíonn deireadh léite agat, beidh a fhios agat conas gallúnach a dhéanamh, cén fáth a n-úsáidimid é agus conas a oibríonn sé. Léigh leat mar sin agus ná déan dearmad do lámha a ní tar éis na gníomhaíochtaí a dhéanamh!

Féachfaimid orainn féin ar dtús. Níimid ar lámha, ar bhfiacla, ar n-aghaidh agus ar gcorp chun muid féin a choinneáil glan.

Bailíonn fridíní (germs) ar chraiceann agus muna níimid ar gcráiceann le gallúnach agus le huisce, chun na fridíní a ruaigeadh (drive away), éireimid tinn. An raibh a fhios agat go bhfuil fridíní chomh beag bideach sin gur féidir leis na mílte díobh maireachtáil ar d'ordóg? Tá sé thar a bheith tábhachtach lámha a ní tar éis dul chuig an leithreas agus tar éis a bheith ag súgradh taobh amuigh. Ba cheart dúinn lámha a ní freisin sula n-ithimid béile.

eureka

Foilsíonn an Irish Independent Eureka, i gcomhar leis an Ionad Oideachas Eolaíochta ag Coláiste Phádraig, Droim Conrach, BAC 9, le tacaíocht ón gComhairle um Oideachas Gaeltachta agus Gaelscolaíochta.

TAIGHDE & TÉACS:

Paula Kilfeather, Cliona Murphy, Janet Varley & Helena Jeffrey.

AISTRITHEOIR: Bairbre Ní Ógáin
EAGARTHOIR: John Walshe
DEARADH: Smart Design
SCRÍOBH CHUGAINN: Debbie Brennan, Eureka, Irish Independent, 27-32 Sraid Thalbóid, BAC 1.
LÍNE DO CHUSTAIMÉIRÍ: Fón 023 32879
CUIR RÍOMHPHOST CHUIG: eureka@unison.independent.ie
www.independent.ie/eureka

An Chomhairle um Oideachas Gaeltachta & Gaelscolaíochta

Centre for Science Education

Fadó, fuair daoine amach go n-éireadh siad tinn dá n-íostadh siad bia nuair a bhí a lámha salach. Nigh siad an salachar dá lámha le huisce. Ni raibh gallúnach acu ag an am sin. Ni fios go díreach cathain a d'úsáid daoine gallúnach den chéad uair. Tá seanscéal ann a deir gur tháinig daoine ar (discovered) ghallúnach trí thaisme (by accident). Deir an seanscéal go raibh sliabh sa tSeanRóimh darbh ainm Sliabh Sapo. Mharaigh na Rómhánaigh ainmhithe anseo mar **iobairt** (sacrifice) do na déithe (gods) agus dhoigh siad iad. Shil (dripped) saill na n-ainmhithe (animal fat) síos agus mheasc an

tsail le luaitheach (ashes) na tine. Nigh na mná a gcuid éadaí sna srutháin áitiúla agus fuair siad amach go bhféadfadh siad an luaitheach a mheascadh le cré (clay) chun sort gallúnaí a dhéanamh agus go mbeadh na héadaí níos glaine dá bharr. Nigh daoine a gcuid éadaí ansin le gallúnach – níor úsáid siad i nuair a bhí siad ag ní a gcoirp féin.

Inniu, déanaimid gallúnach as ola phlandai ar nós ola olóige (olive) nó ola phailme (palm). Is féidir boladh deas a chur inti le luibheanna (herbs), le bláthanna agus le ceimicí (chemicals).

Gníomhaíocht

Déan gallúnach

Ni fios an bhfuil an scéal thuas fíor, ach nach cuma? Déan an gníomhaíocht seo chun do ghallúnach féin a dhéanamh.

BUNÁBHAIR:

- Cupán (250ml) calóga gallúnaí (soap flakes) – bíonn siad seo ar díol i roinnt ollmhargadh - nó barra gallúnaí báine
- Dath bia • Uisce • Ola phlandúil (vegetable oil) • Babhla
- Grátálaí (grater) – má tá tú ag úsáid an bharrá gallúnaí, cailthfidh tú é a ghrátáil.

AIRE:

Bi an-chúramach nach ngearrann tú tú féin leis an ngrátálaí.

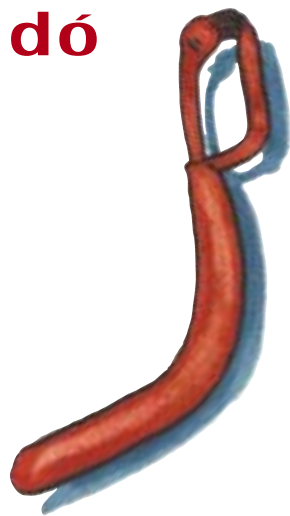
TREORACHA:

- Cuir na calóga nó an ghallúnach ghrátáilte sa bhabhla.
- Cuir 80ml uisce agus cúpla braon den dath bia sa bhabhla freisin.
- Measc le chéile iad le do lámh go mbíonn siad mar thaos (dough) bog. Cuir isteach beagáinín eile uisce má cheapann tú go bhfuil an meascán rothiubbh.
- Cuir beagáinín den ola phlandúil ar do lámha. Anois cuir cruth ar do ghallúnach.
- Fág an ghallúnach thar oíche le cruachan (harden).

D'fhéadfá cruthanna éagsúla a dhéanamh le múnlai nó le gearrthóirí brioscaí.

Fadó, fadó

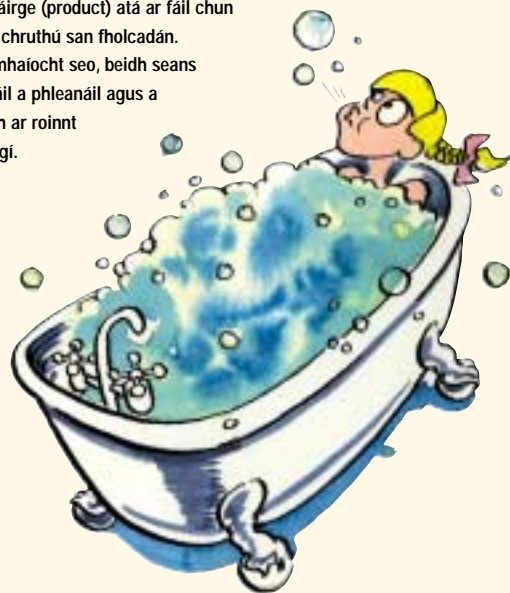
An bhfuil a fhios agat cad é an rud aisteach seo? An úsáidfeá é chun do dhroim a thochas (scratch)? Ni úsáidfeá. An ndéanfá garraíodóireacht leis? Ni dhéanfá. Is **strigil** é. In aimsir na Rómhánach, níor úsáid na daoine gallúnach chun iad féin a ní. Chuimil siad gaineamh nó luaitheach ón tine ar a gcorp agus ansin chuimil siad ola dheas chumhra isteach sa chraiceann. D'úsáid siad strigil chun an salachar agus an ola a ghlanadh díobh. Rinne na sclábhaithe an obair seo ar fad do na Rómhánaigh shaibhre! Cé acu ab fhearr leat – tú féin a ghlanadh ar nós na Rómhánach nó tú féin a fholcadh i sobal folctha (bubblebath)?

Gníomhaíocht

Imscrúdú: Cé acu sobal folctha a chruthaíonn na bolgáin is fearr?

Is iomaí táirge (product) atá ar fáil chun bolgáin a chruthú san fholcadán. Sa gníomhaíocht seo, beidh seans agat tástáil a phleanáil agus a dhéanamh ar roinnt de na tairgí.

BUNÁBHAIR:

- 3 nó 4 shobal folctha difriúla
- 4 choimeadán mhóra m.sh. babhlaí
- Uisce alabhog (warm)
- Taespúnóg

TREORACHA:

- Measc gach sobal folctha difriúil le huisce.
- Corraigh na meascáin le do lámh chun bolgáin a chruthú.
- Bi cinnte go ndéanann tú **tástáil chothrom**. (Leid: Smaoinigh ar an méid uisce agus an méid sobail fholctha a chuireann tú isteach; smaoinigh ar an méid ama a chaitheann tú á meascadh).
- Breathnaigh** cad a tharlaíonn agus **taifead** na torthaí.

SMAOINIGH AIR SEO:

Conas a shocróidh tú cé acu na bolgáin is fearr? An iad na bolgáin is mó a bhuafaidh nó an sobal folctha a chruthaíonn an méid is mó bolgán?

Gníomhaíocht

Conas a oibríonn gallúnach?

San eagrán ar Bholgáin (Eureka 2.21 ó Albreán 2006), léigh tú faoi theannas dromchla (surface tension). Tá **teannas dromchla** cosúil le sort craicinn nó scannáin a bhíonn ar dhromchla leachta (liquids) ar nós uisce. Chun rud a ghlanadh, cailthfidh tú fáil réidh leis an gcráiceann nó an scannán seo. Déanann sobal (foam/lather) é seo mar briseann sé teannas an dromchla. Bain triail as an ngníomhaíocht shimplí seo go bhfeicfidh tú.

BUNÁBHAIR:

- Báisín uisce
- Leacht níocháin (washing-up liquid) nó gallúnach leachtach (liquid)
- Piobar meilte (ground)

TREORACHA:

- Croith piobar ar an uisce. **Breathnaigh** cad a tharlaíonn.
- Tabhair faoi deara go suíonn an piobar ar bharr an uisce. Tá sé ina shuí ar an 'scannán' nó ar an gcráiceann (teannas dromchla).
- Doirt braon den ghallúnach leachtach isteach i lár an bháisín.
- Breathnaigh** cad a tharlaíonn.

Ar thug tú faoi deara gur sciort an piobar go himeall an bháisín? Tharla sé seo mar bhris an ghallúnach an teannas dromchla agus scoilt (split) sí é.

Sula raibh meaisín níocháin againn ...

Ó thús ama, nigh daoine a gcuid éadaí. Chuimil na daoine luatha (early humans) na héadaí ar charraigeacha agus nigh siad iad le gaineamh chun an salachar a ghlanadh amach. Inniu, cuirimid na héadaí sa mheaisín níocháin, doirtimid isteach an **glantach** (detergent) agus brúimid cnaipse. Sula raibh leictreachas le fáil, chaith daoine an-chuid ama ar níochán éadaí. Bhí orthu uisce a chaidéalú (pump) nó a tharraingt ón tobar: an t-uisce a théamh i bpotáí móra os cionn na tine; na héadaí a sciúradh (scrub) le barraí móra gallúnaí agus iad a chur sna potáí móra a bhí lan le huisce ag fiuchadh. Ansin, bhí orthu na héadaí a chorráil le bataí móra go dtí go raibh siad glan.

Fáisceadán

Bhí maide measctha (wash dolly) ar fáil ón mbliain 1850. D'úsáid daoine iad chun na héadaí salacha a chorráil thart san uisce chun an salachar a ní amach astu. Bhí **fáisceadán** (mangle) ag daoine freisin – nuair a bhí siad nite, d'fháisc an meaisín a raibh dhá rollóir (rollers) air an t-uisce glan amach as na héadaí.

Rinneadh an chéad mheaisín níocháin thart ar an mbliain 1760. Bosca

adhmaid a raibh lámh (handle) air chun é a **chasadh timpeall** ab ea é. Rinneadh an chéad mheaisín níocháin leictreach sa bhliain 1906. Daichead bliain ina dhiaidh sin (1946), bhí púdar níocháin speisialta ar fáil. Amach anseo (in the future), is dócha nach n-úsáidfidh na meaisíní níocháin uisce ar bith. Úsáidfidh siad fuaim (sound) in áit uisce chun na héadaí a ghlanadh.

Gníomhaíocht

Dear agus déan soitheach gallúnaí don fholcadán.

Ar fhág tú riamh barra gallúnaí in uisce ar feadh tamaill? Éiríonn sí bog báite (soggy), nach n-éiríonn? Seo bealach chun an ghallúnach a choinneáil tirim agus in aice láimhe. Bain triail as soitheach gallúnaí a dhearadh agus a dhéanamh duit féin. Seo ceann speisialta – má thiteann sé isteach san uisce, fanfaidh sé ar snámh (floating)!

Ar dtús, smaoinigh ar na rudaí a fhanann ar snámh. Céan sórt ábhar a bhíonn iontu? Muna bhfuil tú cinnte, déan tástáil ar roinnt ábhar go bhfeicfidh tú an bhfanann siad ar snámh. Smaoinigh freisin ar na hábhair eile a theastóidh uait.

BUNÁBHAIR ÚSAÍDEACHA:

- Tráidiri styrofoam m.sh. tráidiri torthaí
- Tráidiri plaisteacha
- Cipíní solais
- Bataí reoilteoige
- Téad
- Téip ghreamailteach uiscédhionach (waterproof)
- Síosúr
- Greamaire (pliers)
- Sreang (wire)
- Barra gallúnaí

TREORACHA:

- Déan liosta de na hábhair ar fad a theastóidh uait.
- Tarraing plean den soitheach gallúnaí.
- Déan an soitheach.
- Déan tástáil air le cinntiú go bhfanann sé ar snámh. Ná déan deamad – cuir an barra gallúnaí isteach ar dtús!

PLÉIGH:

Ar shnámh do shoitheach gallúnaí?

Dá mbeifeá á dhéanamh arís, an athrófa aon rud?

Conas a d'fhéadfá an dearadh a fheabhsú?